

Правове мислення та правова поведінка; види правової поведінки; правомірна поведінка; види протиправної поведінки; правопорушення та його ознаки; склад правопорушення; види правопорушень; юридична відповідальність та її види; ретроспективна юридична відповідальність; підстави притягнення до юридичної відповідальності; звільнення від юридичної відповідальності

§ 1. Правове мислення та його значення для правової поведінки

Правове мислення — це процес опосередкованого та узагальненого відображення правових явищ в їхніх істотних властиво-стях, зв'язках і стосунках. Людина може пізнавати навколишній світ з допомогою відчуттів і безпосереднього сприйняття різноманітних предметів і явищ. Якщо ж якості явища недоступні для споглядання, пізнання їх можливе тільки через мислення. До таких явищ і належить право.

Ознаками правового мислення є: а) розумове пізнання правових явищ і зв'язків між ними; б) правові явища у відображенні людини виступають в узагальненій формі; в) воно відображає найсуттєвіші властивості правових явищ, без яких право існувати не може; г) це евристична діяльність людського мозку з відшукування найхарактерніших властивостей, що вимагає від мислячого значних практичних знань, умінь і навичок, здатності орієнтуватись у проблемних ситуаціях; г) велика роль при цьому належить мотивації (наявності правових потреб, інтересів і прагнень) та волі людини в досягненні поставленої мети.

Щоб пізнати правові явища і зв'язки між ними, людині по-трібно зрозуміти сутність та соціальне призначення таких явищ, уявити їх зміст та характерні якості і риси, абстрагуватися від безлічі конкретних життєвих ситуацій. Шляхом мислення по-трібно створити ідеальний зразок того чи іншого правового явища, наприклад, поняття, принципів, функцій, форми права чи механізму правового регулювання. Маючи перед собою такий ідеальний зразок, потрібно в уяві намалювати різні можливі зв'язки правових явищ між собою.

Отже, пізнання правових явищ і зв'язків між ними потребує здійснення складних процесів діяльності головного мозку людини та їх відображення.

Відображені людиною шляхом мислення правові явища ви-ступають в узагальненій формі. Така форма може характеризу-ватися внутрішньою будовою і зовнішнім виразом. Зовнішній вияв її втілюється у правовій поведінці.

Завдяки правовому мисленню відображаються найсуттєвіші властивості правових явищ, без яких право існувати не може. Серед них: нормативність, загальний характер, обов'язковість для усіх суб'єктів права, формальна визначеність у певних дже-релах, що носять письмовий характер тощо.

Суб'єкт правового мислення знаходиться у постійному по-шуку. Його мозок спрямований на відкриття і відшукання найхарактерніших властивостей правових явищ. Це вимагає значних практичних знань, умінь і навичок, здатності орієнту-ватись у проблемних ситуаціях, уміння логічно розставити усе по своїх місцях. Для цього від суб'єкта вимагається усвідомлен-ня своїх вчинків, наявність певного віку, деякі інші якості¹. На-приклад, людина, визнана в установленому порядку недієздат-ною, не може бути суб'єктом правового мислення тому, що вона не розуміє характеру своїх вчинків і не може керувати ними.

Здійснюється правове мислення з певних мотивів (наявності правових потреб, інтересів і прагнень). Наприклад, особа, що вирішила вкрати чужу річ, діє з корисливих мотивів. Особа прагне досягти певної мети і заради цього здійснює певні воль-ові дії. Мета, якої хоче досягти суб'єкт мислення, повинна охоп-люватися свідомістю цього суб'єкта.

Зовні правове мислення може виявлятися у правовій поведінці, і тільки тоді воно має соціальне значення.

§ 2. Поняття правової поведінки

Правова поведінка є різновидом соціальної поведінки людини. У суспільних науках є чимало визначень цього поняття. Не розглядаючи їх, зазначимо, що в теорії права вирізняють кілька аспектів, а саме: поведінка включає деякі особливості діяльності та спілкування; поведінка характеризує лише такі діяльність і спілкування, які зовні виявляють внутрішній стан людини; поведінка має бути соціально значущою; явище мусить бути виявлене зовні та зафіксоване органами інших суб'єктів відчуття; поведінка обов'язково повинна контролюватися волею людини.

Для глибшої характеристики правової поведінки треба розглянути її об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Виходячи з наведеного вище, можна сформулювати такі *ознаки правової поведінки*:

а) соціальне значення поведінки;

б) перебування поведінки під контролем свідомості й волі людини;

в) регламентованість поведінки правом;

г) підконтрольність поведінки державі;

ґ) здатність поведінки потягнути за собою юридичні наслідки. Соціальне значення поведінки виявляється в наступному:

а) вона здійснюється соціальними суб'єктами;

б) реалізується у вигляді певної діяльності чи спілкування людей;

в) завдяки поведінці внутрішній стан людини одержує зовнішній прояв;

г) спрямована на реалізацію соціальних завдань та досягнення соціальної мети;

ґ) зовні спостерігається і сприймається органами чуття інших людей.

Для сприйняття поведінки як соціально-правової обов'язковою ознакою є її перебування під контролем свідомості й волі людини. Це означає, що людина повинна усвідомлювати характер своєї діяльності, тобто розуміти те, що вона робить чи не бажає робити. Таке розуміння можливе лише за наявності дієздатності людини. За індивіда, який не здатний усвідомлювати характер своїх дій, правову поведінку здійснюють його законні представники (батьки, опікуни тощо). Однак, усвідомлення характеру соціальності поведінки не вичерпується лише її усвідомленням. Потрібен ще й вольовий характер

поведінки, тобто людина повинна мати можливість керувати своїми діями чи бездіяльністю на власний розсуд з власної волі. Фізичне чи психічне обмеження волі людини може виключити соціальну значущість поведінки.

Соціальна поведінка перетворюється на правову лише тоді, коли вона регламентована діючим правом. Існує два аспекти перетворення соціальної поведінки на правову. По-перше, поведінка безпосередньо регламентується правом. По-друге, це право повинно діяти в просторі й часі та по колу осіб в момент здійснення соціальної поведінки.

Зважаючи на те, що право завжди гарантується державою правова поведінка має контролюватися державою та її органами і посадовими особами. Існують випадки, коли держава передає свої функції контролю органам місцевого самоврядування чи об'єднанням громадян. У таких випадках правова поведінка буде знаходитися під контролем названих недержавних органів чи посадових осіб, однак, держава залишає верховенство контролю за собою, наприклад, через судові органи.

Будь-яка правова поведінка тягне за собою юридичні наслідки у вигляді заохочення чи примусу.

У теорії права розроблено також поняття *механізму правової поведінки* як сукупності засобів, з допомогою яких здійснюється регулювання поведінки людини правом.

Механізм правової поведінки містить: правові норми, що регулюють поведінку людини; юридичні факти, з якими закон пов'язує настання юридичних наслідків чи виникнення, зміну або припинення правовідносин; правовідносини як взаємозв'язок суб'єктів права та юридичні обов'язки; акти здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Універсальними засобами механізму правової поведінки є законність, правосвідомість і правова культура. Вони взаємодіють з іншими елементами цього механізму в кожному окремо взятому випадку правової поведінки.

Правова поведінка поділяється на правомірну і протиправну

§ 3. Правомірна поведінка

Правомірна поведінка — це суспільно необхідна, бажана і допустима під кутом зору інтересів громадянського суспільства поведінка індивідуальних і колективних суб'єктів, що виявляється у здійсненні норм права, гарантується та охороняється державою.

До *ознак правомірної поведінки* різні автори відносять: об'єктивну можливість і необхідність; бажаність і допустимість, відповідність інтересам громадянського суспільства; гарантованість і охорону державою; відповідність поведінки нормам права.

Правомірну поведінку суб'єктів можна диференціювати за різними *критеріями*, як-от: за *складниками юридичних фактів* — юридичні вчинки та індивідуальні акти;
за формою реалізації права — додержання, виконання, використання, правозастосування;
за змістом правовідносин — здійснення суб'єктивних прав, свобод, юридичних обов'язків, законних інтересів;
за формою вияву назовні — дія та бездіяльність;

за способом детермінації

— активна і пасивна;

за способом формулювання в нормативних

актах

— прямо і побічно передбачена правовими нормами.

Можна навести й інші підстави класифікації правомірної поведінки, серед яких слід звернути увагу на поділ правомірної поведінки залежно від активності суб'єкта: соціально активна; позитивна (звичайна); конформістська; маргінальна.

Наприклад, соціально активна поведінка суб'єкта має місце тоді, коли особа не просто спостерігає за ситуацією, а активно втручається з метою недопущення розвитку протиправних дій. Наприклад, особа робить спробу затримати кradія і доставити його в відділ міліції.

Позитивною чи звичною поведінкою можна назвати дії особи щодо постійного дотримання правил дорожнього руху незалежно від наявності працівника Державної автомобільної інспекції (ДАІ).

Конформістською є така поведінка особи, коли вона діє так, як це роблять інші. Наприклад, разом з іншими переходить на заборонений сигнал світлофора, тобто діє як і всі.

Маргінальною є поведінка під страхом відповідальності. Наприклад, особа не порушує правил дорожнього руху лише тому, що боїться працівника ДАІ, тощо.

Отже, правомірною поведінкою є бажаною поведінкою для усього суспільства. Особи, що діють у межах активної і позитивної правомірної поведінки заохочуються з боку суспільства і держави. Виховання правомірної поведінки у громадянському суспільстві є важливим завданням правової держави, її органів і посадових та службових осіб.

§ 4. Правопорушення: поняття, причини і види

Протиправною поведінкою вважають поведінку, що характеризується порушенням норм права. Одним із видів такої поведінки і є правопорушення. Кожне правопорушення конкретне, оскільки його чинить конкретний індивідуальний або колективний суб'єкт певний час, у певному місці. Правопорушення характеризується конкретно визначеними ознаками,

до яких належать: суспільна небезпечність діяння (дія чи бездіяльність), що спричиняє шкідливі наслідки чи загрожує спричиненням таких наслідків; протиправність діяння; винність особи, яка скоїла протиправне діяння; деліктоздатність суб'єкта правопорушення; покарання і стягнення.

Наприклад, Іванов займався виловом риби в Дніпрі з допомогою капронової сітки. Він був затриманий працівниками рибнагляду у той час, коли виловив 55 кг сома, щуки та окуня. Розгляньте на цьому прикладі усі ознаки правопорушення. Який вид правопорушення вчинив Іванов?

Отже, правопорушення — це юридичний факт, який має місце за наявності всіх вищеназваних ознак. Слід розрізняти правопорушення як юридичний факт і склад правопорушення як наявність конкретних елементів, закріплених у законі як модель правопорушення.

Види правопорушень — це класифікаційні групи правопорушень за різними підставами. Залежно від ступеня суспільної небезпечності розрізняють злочини і проступки.

Злочин — це вид правопорушення, що передбачається кримінальним законом, тобто суспільно небезпечні, кримінально протиправні, винні дії чи бездіяльність фізичної осудної особи, яка досягла певного віку, що посягають на суспільний чи державний устрій країни, її політичну чи економічну систему, власність, особу, громадянські, економічні, політичні та інші права і свободи особи.

Проступки класифікуються як адміністративні, дисциплінарні та цивільно-правові.

Адміністративні проступки — це такі, що посягають на державний чи громадський порядок, власність, права і свободи осіб, на встановлений порядок управління; протиправні, винні дії чи бездіяльність осудної особи, яка досягла певного віку, що за них законом передбачається адміністративна відповідальність.

Дисциплінарні проступки — це такі, що посягають на дисципліну праці, військову, державну, навчальну та інші види дисципліни; протиправні, винні дії чи бездіяльність осудної особи, яка досягла певного віку, що за них законодавством (іншими нормативними актами) передбачено дисциплінарну відповідальність.

Цивільно-правові проступки — це шкідливе, протиправне, винне порушення деліктоздатною особою врегульованих нормами цивільного права майнових і пов'язаних з ними немайнових особистих відносин.

Причини правопорушень — це комплекс явищ об'єктивного та суб'єктивного характеру, що здатні детермінувати протиправну поведінку суб'єктів права.

§ 5. Склад правопорушення та його ознаки

Склад правопорушення — це сукупність названих у законі ознак, за наявності яких небезпечне і шкідливе діяння визнається конкретним правопорушенням. Такі ознаки мають об'єктивний і суб'єктивний характер.

Склад правопорушення: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона.

Об'єкт правопорушення — це ті суспільні відносини, які охороняються нормами права і на які посягає правопорушення. В юридичній літературі розглядають загальний, родовий, видовий і безпосередній об'єкт.

Об'єктивна сторона правопорушення — це зовнішній акт суспільно небезпечного діяння, яке посягає на об'єкт, що охороняється нормами права, завдає йому шкоди чи створює загрозу заподіяння шкоди. Вона містить: дію чи бездіяльність, суспільно небезпечні та шкідливі наслідки, причинний зв'язок між ними, місце, час, способи, засоби, обставини та ситуацію скоєння правопорушення.

Суб'єкт правопорушення — це індивід чи колектив людей. Індивідуальний суб'єкт — фізична особа, яка є осудною і досягла певного віку. Фізичних осіб поділяють на громадян, осіб без громадянства та іноземних громадян. Існують також поняття «приватна особа», «посадова особа», «службова особа» тощо.

Осудність фізичної особи означає, що вона розуміє характер своїх дій і може керувати ними.

Колективним суб'єктом правопорушення може бути юридична особа, державний орган, громадська та інші організації, дії яких пов'язані з колективним ухваленням рішень.

Суб'єктивна сторона правопорушення — це внутрішня психічна діяльність особи, пов'язана зі скоєнням правопорушення. Ознаками суб'єктивної сторони є провина, мотив і мета правопорушника.

Під *провиною* слід розуміти психічне ставлення особи до скоєного нею суспільно небезпечного діяння і суспільно небезпечних наслідків у формі наміру та необережності.

Намір як форма провини характеризується тим, що особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії (бездіяльності), передбачає суспільно небезпечні та шкідливі наслідки і бажає чи свідомо допускає їх настання. Залежно від вольового критерію намір поділяють на прямий і непрямий. У теорії права розрізняють наміри: завчасно обдуманий; такий, що виник раптово; неконкретизований.

Прямий намір має місце тоді, коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї діяльності, передбачає настання суспільно небезпечного результату і бажає його настання.

Непрямий намір характеризується тільки вольовим критерієм, тобто особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї діяльності, передбачає настання суспільно

небезпечного результату і не бажає, а свідомо допускає його настання.

Необережність під час скоєння правопорушення має місце тоді, коли особа передбачала настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння і легковажно розраховувала на їх запобігання, або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити. Залежно від вольового критерію розрізняють такі види необережності, як самовпевненість і недбалість. У теорії права розрізняють і змішану провину, тобто таку, коли особа щодо суспільно небезпечного діяння має намір, а щодо суспільно небезпечних наслідків — необережність.

Казус має місце тоді, коли особа не передбачала і не могла передбачити суспільно небезпечних наслідків своєї діяльності. Наприклад, тракторист їхав у полі з ближнім світлом фар, не побачив п'яного чоловіка, що спав у бур'яні, переїхав його переднім правим колесом, і останній від одержаних ушкоджень помер.

Мотив — це внутрішні процеси, що відображаються у свідомості особи і спонукають її скоїти правопорушення. Мотив близько наближається до провини, але не зливається з нею. Він впливає на свідомість людини, зумовлює характер її дій, формує спрямованість волі, визначає зміст провини.

Мета — це уява особи, котра скоює правопорушення, про бажаний результат, до якого вона прагне.

Мотив і мета близькі за значенням. Якщо мотив пояснює, чим керується особа, скоюючи правопорушення, то мета показує спрямованість діяння правопорушника, найближчий результат, себто те, до чого правопорушник прагне, чого хоче досягти.

§ 6. Юридична відповідальність: поняття і ознаки

Юридична відповідальність поділяється на перспективну (позитивну) і ретроспективну (негативну).

Перспективна (позитивна) юридична відповідальність — це іїнне виконання своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей та окре-мою особою.

Ретроспективна (негативна) юридична відповідальність — це специфічні правовідносини між державою і правопорушником внаслідок державно-правового примусу, що характеризуються за-судженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, по-кладанням на останнього обов'язку зазнати позбавлення волі й несприятливих наслідків особистого, майнового, організаційного характеру за скоєне правопорушення.

Ознаки ретроспективної юридичної відповідальності:

- державно-правовий примус;
- негативна реакція держави на правопорушення і суб'єкта, винного в його скоєнні;
- обов'язок правопорушника витерпіти несприятливі на-слідки за його протиправну

поведінку.

Державно-правовий примус — це спосіб державного впливу на суб'єкта правопорушення, що тягне для нього позбавлення особистого, майнового чи організаційного характеру. Державний примус характеризується конкретною діяльністю компетентних органів чи службових осіб, яка включає в себе: а) нагляд за правомірністю поведінки учасників суспільних відносин; б) дослідження обставин діянь, в яких виявлені ознаки правопорушень; в) розгляд справ про конкретні правопорушення; г) застосування юридичних санкцій до винних осіб; д) виконання актів застосування норм права.

Важливою ознакою юридичної відповідальності є негативна реакція держави на правопорушення і на суб'єкта, що винний у вчиненні правопорушення. Засуджуючи правопорушення, держава через правові норми закріплює моделі забороненої поведінки або обов'язки, які суб'єкти повинні виконати і за невиконання яких настає юридична відповідальність. Тим самим держава виказує своє негативне ставлення до правопорушення. Наприклад, Земельний Кодекс України вказує, що за порушення земельного законодавства суб'єкти несуть цивільну, адміністративну чи кримінальну відповідальність. А в ст. 25 Закону України «Про міліцію» говориться, що працівник міліції у межах повноважень, наданих цим Законом та іншими законодавчими актами, самостійно приймає рішення і несе за свої протиправні дії або бездіяльність дисциплінарну чи кримінальну відповідальність.

Ще однією ознакою юридичної ретроспективної відповідальності є обов'язок правопорушника зазнати несприятливих для себе наслідків за протиправну поведінку. Компетентні органи або службові особи від імені держави покладають юридичну відповідальність у межах санкцій, якими передбачаються види покарань і стягнень.

Усі ознаки є обов'язковими. Відсутність хоча б одної з них говорить про те, що відсутня юридична ретроспективна відповідальність.

Таким чином, слід відрізнити позитивну і ретроспективну юридичну відповідальність. При позитивній відповідальності особа відповідально ставиться до виконання своїх обов'язків і не порушує заборон. При ретроспективній відповідальності до особи застосовується державно-правовий примус, що характеризується засудженням протиправного діяння і правопорушника, і покладанням на нього обов'язку зазнати позбавлення волі й

несприятливих наслідків особистого, майнового, організацій-ного характеру за вчинене правопорушення.

§ 7. Принципи, види, функції та мета юридичної відповідальності

Принципи юридичної відповідальності: відповідальність винної особи за діяння, а не за виявлення наміру; законність, невідворотність, доцільність і справедливість покладення юридичної відповідальності; гуманність і своєчасність юридичної відповідальності тощо.

Мета юридичної відповідальності полягає у вияві її соціальної необхідності та ефективності. Розрізняють такі види мети юридичної відповідальності: загальну превенцію правопорушення; покарання правопорушника; вплив на свідомість правопорушника; моральну перебудову особи; формування у людини, яка порушила норми права, настанови на правомірну поведінку надалі; виховний вплив на інших людей з метою запобігання правопорушенням з їхнього боку.

Мета юридичної відповідальності, своєю чергою, визначає її функції.

Функції юридичної відповідальності — це головні напрями юридичного впливу як на правопорушника, так і на інших осіб з метою захисту правопорядку і виховання суб'єктів права, які скоїли чи можуть скоїти правопорушення. Розрізняють такі види функцій юридичної відповідальності: превентивну (попереджувальну); виховну; репресивну (каральну); компенсаційну (поновлювальну); сигналізаційну (інформаційну) тощо.

Існування різних видів правопорушень передбачає й поділ ретроспективної юридичної відповідальності на самостійні види. Існують різні підстави для такого поділу. Залежно від суб'єктів органів, що накладають юридичну відповідальність, її поділяють на таку, що покладається: органами влади; виконавчими і розпорядчими органами; судовими та іншими юрисдикційними органами. Щодо правопорушників її поділяють на індивідуальну і колективну. Розрізняють також внутрішню державну і міжнародну юридичну відповідальність. Поширеною є класифікація юридичної відповідальності залежно від галузевої належності правової норми, що порушена. На цій підставі розрізняють: кримінально-правову; адміністративну; цивільно-правову; трудову (дисциплінарну, матеріальну відповідальність робітників і службовців) тощо.

Кримінальна відповідальність — це різновид ретроспективної юридичної відповідальності, що полягає в застосуванні заходів кримінального покарання до фізичних осіб, винних у скоєнні злочину.

Різновидом ретроспективної юридичної відповідальності є *адміністративна відповідальність*, під якою розуміють покладення на порушників загальнообов'язкових правил, чинних в управлінні та в інших сферах, адміністративних стягнень, котрі тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки майнового чи морального характеру.

Самостійним видом ретроспективної юридичної відповідальності є *цивільно-правова відповідальність*, тобто відповідальність фізичної чи юридичної особи за порушення договірних зобов'язань, заподіяння позадоговірної майнової шкоди, а також за порушення особистих майнових прав. Завданням цивільно-правової відповідальності є захист прав власника. Окрім майново-го цивільно-правова відповідальність має ще компенсаційний (правопоновлювальний) характер. З допомогою цивільного права регулюються й особисті немайнові відносини. На фізичну чи юридичну особу може бути покладено обов'язок спростування відомостей, що ганьблять честь і гідність громадянина чи організації, якщо той, хто її поширює, не доведе, що вони відповідають дійсності (див. ЦК України). Але притягнення до немайнової відповідальності в цивільному праві скоріше

вина-ток, аніж правило. Основним же для названого виду відповідальності є майновий характер заподіяної шкоди, правової санкції та юридичної відповідальності.

Трудове право передбачає дисциплінарну (статті 139—152 КЗпП України) та матеріальну відповідальність працівників (статті 130-138 КЗпП України).

Дисциплінарна відповідальність — це різновид юридичної ретроспективної відповідальності працівника за порушення трудової дисципліни із застосуванням до нього догани та звільнення; законодавством, статутами й положеннями про дисципліну для окремих категорій працівників можуть бути передбачені інші дисциплінарні стягнення.

Розрізняють загальну та спеціальну дисциплінарну відповідальність. *Загальна дисциплінарна відповідальність* передбачається Кодексом законів про працю та Правилами внутрішнього трудового розпорядку.

Спеціальна дисциплінарна відповідальність

здійснюється в порядку підлеглості, за статутами про дисципліну або за окремими нормативними актами.

Дисциплінарні стягнення можуть застосовувати органи, які мають право приймати на роботу (обирати, затверджувати і призначати на посаду якогось працівника). Дисциплінарні стягнення на працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами, положеннями та іншими актами законодавства, можуть накладати також органи, адміністративно вищі за згадані (ст. 147 КЗпП України).

Близько до дисциплінарної стоїть матеріальна відповідальність, оскільки підставою для притягнення до обох видів відповідальності є трудове правопорушення. На відміну від дисциплінарної, матеріальна відповідальність працівника настає в разі заподіяння матеріальної шкоди.

Матеріальна відповідальність розглядається як різновид ретроспективної юридичної відповідальності працівника за матеріальну шкоду, заподіяну підприємству, установі,

організації внаслідок порушення покладених на нього трудових обов'язків (ст. 130 КЗпП України).

Підставами для накладення матеріальної відповідальності є пряма дійсна шкода; протиправна поведінка працівника; причинний зв'язок між протиправними діями чи бездіяльністю та виниклою шкодою або провина працівника в заподіяній шкоді.

Матеріальна відповідальність може бути повною та обмеженою. Випадки обмеженої матеріальної відповідальності працівників передбачено ст. 133 КЗпП України, а повної - ст. 134 КЗпП України.

Як самостійний вид ретроспективної юридичної відповідальності в теорії права розглядають *скасування актів*, які суперечать чинному законодавству. Це особливий вид ретроспективної юридичної відповідальності, який полягає в тому, що компетентний орган чи службова особа застосовує правовідновлювальну санкцію, скасовуючи незаконно прийнятий акт. Є кілька форм названої юридичної відповідальності: скасування акта, що суперечить чинному законодавству; визнання недійсним акта, що суперечить чинному законодавству; зміна акта в тій частині, що не відповідає чинному законодавству; надання вказівок компетентним органом чи службовою особою про обов'язкове скасування чи зміну акта, що суперечить чинному законодавству, суб'єктом, який його приймав. Не вважається формою названого виду юридичної відповідальності припинення дії акта.

§ 8. Підстави для притягнення до юридичної відповідальності та для звільнення від неї

Підставами для притягнення до юридичної відповідальності є наявність правової норми, що передбачає склад правопорушення; юридичного факту скоєння правопорушення або правозастосовного акта, що набрав чинності.

Невідворотність відповідальності як один із принципів законності держави аж ніяк не означає, що особа за кожне правопорушення обов'язково повинна нести юридичну відповідальність, відбутися повністю покарання, чи що на неї слід накласти стягнення. Законодавець передбачає *підстави звільнення від юридичної відповідальності.*

Такі *підстави* передбачаються в кримінальному, адміністративному, трудовому та іншому законодавстві. Наприклад, *кримінальне законодавство передбачає випадки звільнення особи від кримінальної відповідальності та від кримінального покарання*

(статті 75-87; 104—108 КК України). Підставами звільнення від кримінальної відповідальності можна назвати такі: давність притягнення до кримінальної відповідальності; коли до часу розслідування чи розгляду справи в суді через зміну ситуації скоєне винним діяння перестало бути суспільно небезпечним чи сама особа перестала бути суспільно небезпечною; внаслідок амністії чи помилування; застосування до неповнолітнього, який скоїв злочин, примусових заходів виховного характеру; застосування до особи, яка скоїла злочин, що не має великої суспільної небезпеки, *заходів виправлення* і перевиховання без застосування кримінального покарання; вжиття заходів медичного характеру; звільнення від покарання за хворобою тощо.

Підставами для звільнення від адміністративної відповідальності є давність притягнення до адміністративної відповідальності; передача матеріалів справи на розгляд товариського суду, громадської організації чи трудового колективу чи обмеження усним зауваженням у разі скоєння незначного адміністративного правопорушення.

Власник або уповноважений ним орган чи фізична особа може замість накладення

дисциплінарного стягнення передати питання про правопорушення на розгляд трудового колективу або його органу (ст. 152 КЗпП).

Підсумовуючи сказане, можна визнати два блоки підстав звільнення від юридичної відповідальності:

- 1) особа, яка скоїла правопорушення, вважається такою, що втратила суспільну небезпечність;
- 2) правопорушення внаслідок зміни ситуації не-рестало бути суспільно небезпечним.

Тобто правова поведінка як діяльність і спілкування суспільних суб'єктів права характеризується правомірною і протиправною сторонами діянь. Правопорушення як один з різновидів протиправних діянь, тягне за собою ретроспективну юридичну відповідальність, що є реакцією держави на правопорушника і ті діяння, які він скоїв і за них зобов'язаний понести певну кару чи атягнення з метою виправлення й перевиховання.

Запитання та завдання для самостійної перевірки знань

1. *Дайте визначення правомірної поведінки як різновиду поведінки правової.*
2. *Назвіть ознаки правопорушення.*
- 3- *Дайте визначення поняття юридичної відповідальності.*
4. *Розкрийте види юридичної відповідальності.*

5. Розгляньте функції та мету юридичної відповідальності.

*6. Через наведення засвоєних Вами ознак визначте співвідношення правомірної і правової поведінки, заповнивши таблицю:

Органи співвідношення

Правомірна поведінка I

Правова поведінка II

Характеризують I і II

Характеризують лише II

**7. А., мотивуючи свою поведінку скрутним становищем, пору-бав у лісі ялинки і привіз їх до міста, де продав на ринку за домовле-ністю з адміністрацією цього ринку. Чи є у складі дій А. правопору-шення? Якщо є, то назвіть їх складові та ознаки.*

8. Які є види ретроспективної правової відповідальності?

**9. Порівняйте злочини та проступки.*

***10. Порівняйте мету правопорушення та мотив правопору-шення.*

**11. Наведіть приклади конкретних правопорушень та визнач-те їх склад.*

** 12. Визначте, в яких випадках повинна настати юридична відповідальність, свою думку обґрунтуйте:*

а) громадянин Петренко за підробленими ним документами от-римав у банку велику суму грошей;

б) Ольга в грубій формі відповіла своїй бабусі;

в) громадянин Павленко запізнився на роботу на 2 години;

г) двоє юнаків на вулиці вихопили в жінки мобільний телефон;

Г) Віталій вчасно не прийшов на зустріч випускників університету;

д) громадянка Іванченко не виконала у зазначені в договорі строки обумовлену роботу;

є) громадянин Трофіменко перейшов дорогу при червоному світлі світлофора.

****13.** Доведіть, що правопорушенням може бути не тільки діяння та бездіяльність.